

Seoski tematski krug u prozi Slavka Kolara

Promatranje života kroz prizmu humora u biti je traganje za golom istinom. Ali, tragati za životnom istinom ne znači fotografski preslikavati stvarnost. Svaki pisac, bio on humorist ili ne, mora iskazivati zbilju tako da njegovi iskazi sadrže svojstva istine u iluziji. Za razliku od drugih pisaca, humorist najčešće ogoljelim činjenicama umjetnički svjedoči o životu. Zbog toga u ime umjetnosti ne može uglađivati ili uljepšavati stvarnost. Na takav način pristupao je Slavko Kolar seoskim motivima u međuratnoj hrvatskoj književnosti.

Svijet Kolarove seoske novele živi na domaku Zagreba, ali se čini kao da je u taj prostor odnekud bezrazložno ubačen. Naoko je to vrlo lijep kraj – kaže pisac u jednom autobiografskom zapisu – s valovitim brežuljcima i tamnozelenim šumarcima. Ali u tom ljupkom seoskom pejzažu rijetko se kad čuje pjesma i veselje. Olovna tišina pritiska ljude a dosada sipi kao magla. Pod slamnatim krovovima vegetiraju uz tvrdi kukuruzni kruh posljednji ostaci starih seoskih zadruga u raspadanju. Narod je u golemoj većini nepismen, a od glavnog grada i kulturnog središta Hrvatske odsječen zaboravom i gustim seoskim blatom. »Zemlja je tvrda i isprana ilovača, – prisjeća se Kolar – mučna za obradu i nezahvalna. Uloženi trud slabo se naplaćuje, a kad to traje stoljećima, narod se predaje resignaciji. Davno se izgubilo svako nastojanje, pa i želja za naprednijim životom ...«¹ Premda je rođen i odrastao na selu, pisac veli da se osjećao kao stranac u tuđoj zemlji kad je vidio tugu i bijedu toga kraja i svijeta.

Rijetki su pisci koji bi se mogli uzdržati od lamentiranja pred tako mračnom slikom seljačkog života. Kolar je ipak odolio tom iskušenju. Tamo gdje bi drugi rezignirali, on se trpkio smijao bestijalnim, apsurdnim i tragičnim životnim situacijama. Kao da se smijehom pokušavao osloboditi nelagode od svakidašnjih mučnih prizora. U tim situacijama lucidno je otkrivao gorčinu tvrde komike i iskazivao je oporim humorom, u kojemu su znatno poremećene granice između tragičnog i komičnog. Kao što bi rekao Sören Kierkegaard, Kolar je egzistencijalnu ozbiljnost prikazivao njenim negativitetom.

Izražavajući spontano egzistencijalnu suštinu smijeha, Kolar je uvjerljivo dokazivao nepatvorenu ozbiljnost komičnog. Budući da ni u najtragičnijim situacijama nije pokazivao vidljive oblike osjećajnosti, ta osobenost zbunjivala je književne kritičare. Stoga su mnogi pokušavali odrediti ovaj oblik njegova humora. Kolarovo viđenje zastrašujućih dimenzija seljačkog života oni su označavali različitim sintagmama. Na primjer: smijeh kroz suze, vidljivi smijeh i nevidljive suze, žalosni smijeh, melankolični smijeh, suza u smijehu, gorki ili čemerni humor, dramatski humor itd. Sve te sintagme manje-više adekvatno označuju Kolarov humoristički pristup seoskoj problematici, ali ne objašnjavaju dovoljno suštinu njegova gorkog smijeha. S obzirom na to da Kolar na poseban način, prividno superioran i hladan, izražava lične i društvene nesklade hrvatskog seljaka između dva rata, humor kojim se služi u iskazivanju tih nesklada mogli bismo nazvati egzistencijalnim.

Što zapravo znači »egzistencijalni humor«?

Na to pitanje djelomično je odgovorio i sâm pisac u jednom razgovoru s Vlatkom Pavletićem 1955. godine. »Poznato je i pisano je – rekao je tada Kolar – kako ima duboka i tajna veza između smiješnog i tužnog, komičnog i tragičnog, a u literaturi su za to najbolji dokaz Gogolj, Čehov, pa i Cervantes«. ² Tu vezu on naziva balansiranjem na žici između komike i tragike kao suprotnih polova čovjekova života. Na takvom balansiranju izražavao je svoj doživljaj socijalno motiviranih tema i oblikovao likove seljaka.

Povezujući seosku i malograđansko-provincijsku sredinu, Kolar je prema mišljenju Miroslava Šicela skladno spajao elemente tragičnog, komičnog i lirskog. Doživljavanje života u takvom spoju, s akcentom na komičnom, rezultira humorom atmosfere. Osnovna je značajka Kolarova humora atmosfere u stvaranju vedra ugođaja oko tragike konkretnih zbivanja ili ljudskih sudbina. Okvirni motiv vezuje se za komičnu situaciju, ali se u tom okviru najčešće prikazuju tragične sudbine ljudskih likova u kretanju između života i smrti. Njihova tragedija uvijek je rezultat zaostalosti i primitivnosti ili materijalnih nedaća i društveno-političkih makinacija. U takvom humoru Šicel nalazi objašnjenje razloga koji nas pobuđuju da se neprestano smijemo Kolarovim seoskim junacima, mada su svi odreda tragične ličnosti.

Neki kritičari u Kolarovu viđenju seoske problematike naziru osnovne elemente crnog humora. Takvim ocjenama suprotstavlja se Šime Vučetić. On tvrdi da Kolarov humorizam nikad ne doseže snagu i razorni učinak crnog humora. Budući da je po naravi bio mek a ne satanski čovjek, pisac i u najtragičnijim situacijama ostaje na razini blagog humorizma. ³

Ovaj zaključak izveo je Vučetić vjerovatno na osnovi toga što Kolar i svojim najoštrijim smijehom i podsmijehom manje ugrožava a više brani čovjeka. Ipak ostaje činjenica da je njegov egzistencijalni humor nelagodan, bez obzira na to što ne sadrži visoku potenciju žestine i gnjeva, niti izražava otvorenu pobunu protiv ustaljenog reda. U Kolarovim seoskim novelama rijetko se nailazi na prkosne geste i grotesknu nacerenost, ali zato ima dosta prigušenog izraza nemoći i rezignacije. Iako njegov egzistencijalni humor nema subverzivnih stilskih implikacija kao npr. Beckettov ili Ionescov, niti sadrži tenzije njihova revolta i odbijanja, ipak se za Kolaru može reći da spada u krug onih pisaca koji su utirali staze crnom humoru u novijoj hrvatskoj književnosti.

Kolarovo gorko umijeće literarnog fiksiranja stvarnosti najviše dolazi do izražaja u egzistencijalnom humoru. Suštinska je vrijednost toga humora u skladnom balansiranju između komičnog i tragičnog. Zahvaljujući takvom balansiranju, Kolar je ostvario vrhunske domete svoje pripovjedačke umjetnosti u antologijskim novelama iz seljačkog života. Te novele uvjerljivo pokazuju kako je pogrešno uvjerenje da je smiješno lakše od tragičnoga. U tragičnome ima utješljive iluzije veličine – rekao je Milan Kundere u jednoj izjavi za čitateljsku publiku – a u komičnom nema ni iluzije ni veličine. ⁴ Premda je Kolar vedrije gledao na funkciju smijeha od Kundere, on je svojim egzistencijalnim humorom također otkrivao duboke ponore praznine i beznađa. Stoga njegove najbolje proze iz seoskog tematskog kruga prerastaju vremenske i prostorne okvire u kojima su nastale. Prema općem sudu književne kritike, to su: **Ženidba Imbre Futača, Svoga tijela gospodar, Breza, Kriza, Jesu li kravama potrebni repovi.** ⁵

Zanimljivo je da su pažnju tekuće književne kritike najviše privlačile novele **Kriza** i **Svoga tijela gospodar**. U mnogobrojnim napisima o književnom djelu Slavka Kolaru one se češće spominju od stalih. Teško je objasniti zašto su kritičari toliko bili za njih zainteresirani, jer se ne može tvrditi da su bolje od drugih u navedenoj skupini. Ali je činjenica da su iz čitava Kolarova humorističkog opusa najprije ta dva literarna teksta analizirana.

Novelu **Kriza** analizirao je Miroslav Šicel kao uzoran strukturalno-stilski tip razdoblja tzv. sintetičkog realizma. ⁶ U hrvatskoj književnosti tridesetih i četrdesetih godina stvarala je grupacija socijalno angažiranih pisaca. Za njih Šicel

kaže da su vidljivo umjetnički jači i od građanskih pisaca individualista i od sljedbenika pokreta socijalne literature. Toj literarnoj orijentaciji pripadali su Kolar, Cesarec, Simić, Perković, I.G. Kovačić i Dončević, a od mlađih Kaleb, Šegedin i Marinković. Budući da se Šicelovoj analizi nema što oduzeti a malo može dodati, o noveli **Kriza** neće biti posebno govora.

Drugačije stoji stvar s prozom **Svoga tijela gospodar**. Ova proza sadrži sve bitne karakteristike Kolarova egzistencijalnog humora. To djelo iscrpno je analizirao Zdenko Škreb u zborniku teoretskih radova **Uvod u književnost** (1961). Kao podloga za interpretaciju poslužio mu je Kolarov dramski tekst napisan prema istoimenoj noveli (1957). Kako su u dramskom djelu zadržani isti odnosi, lica i situacije (jedino je završetak vedrije intoniran), sve što je u interpretaciji rečeno o toj drami vrijedi uglavnom i za novelu. Prema tome, razlog da se nešto više kaže o ovom djelu ne nalazi se u Škrebovoj interpretaciji, nego u jednom neobičnom reagiranju na pozitivne ocjene novele, drame i filma **Svoga tijela gospodar**.

Uspjeh toga Kolarova djela u različitim izražajnim medijima izazvao je kod Ante Franića sumnju u valjanost estetskih kriterija jednog djela kritike i publike. Franić zamjera i publici i kritičarima, posebno Zdenku Škreb, što su preuveličali taj problematični uspjeh kao prvorazredan događaj nacionalne kulture. On ozbiljno sumnja u trajnost i veličinu umjetničke vrijednosti i novele, i drame, i filma. »Pod lećom mojih kriterija i pretpostavki – piše Ante Franić – novela **Svoga tijela gospodar**, a zbog njene »krivnje« i istoimena drama i scenarij, ne izgledaju kao djela koja bi prezentirala, ni u okviru Kolarova opusa a kamoli u okviru naše književnosti, takve umjetničke vrijednosti koje bi nepristrana kritičara mogle nagnati da njegovu autoru uputi takve pohvale kakve su mu svojedobno bile upućene«.7 Prema Franićevu mišljenju, Kolar nije bio sretne ruke ni u izboru teme ni u načinu njezine obrade. Stoga su mu se potkrale slabosti koje se odnose na umjetničko-humanističku, etičku i idejnu komponentu djela. Nedopustivo je i protuprirodno da se izrazito tragičan sadržaj zaodjene u humorističko ruho. Identificirajući komično i tragično, Kolar je prikazao nesretnu bračnu spregu dvoje mladih onako kako su je mogli shvatiti i prepričati pijani svadbari. Najveća je njegova pogreška u tome što je glavni junak **Svoga tijela gospodar** postao lva, zdrav i snažan momak, a ne Roža, od prirode i društva unesrećeno ljudsko biće. Umjesto da njezina tragika izbije u prvi plan iz humanih i umjetničkih razloga, lvin lik neopravdano je ispao tragičniji. Iz problematične idejne poruke proizlazi da je Roža kriva za lvinu tragediju zbog svoje nesreće i da je smiješna samo zato što je nakazna i ružna. Budući da je pisac izgubio kontrolu nad svojim temperamentom, čitaocu ili gledaocu ne ostaje ništa drugo nego da Rožu sažaljeva s distance »kao bolesna konja kome nema spasa«. A sažaljenje je niži stupanj sukosjećanja, jer gura čovjeka u pasivan odnos prema nesretniku. Na osnovi svega toga Franić zaključuje da je Kolar postigao veliki uspjeh zahvaljujući prije svega usmenoj i pisanoj reklami, odnosno prolaznim sklonostima publike i kritike, a ne umjetničkoj vrijednosti spomenutog djela.

Kao što se iz navedene kritike vidi, očito je da Franić svoju ocjenu temelji na etičkom određenju komičnog. Valja napomenuti da se etički kriterij u definiranju toga pojma, s postupnim širenjem njegova značenja, može pratiti u različitim formulacijama od Aristotela do našega vremena. Max Dessoir, na primjer, objašnjavajući na Carlyleovu djelu **Sartor resartus** (Prekrojeni krojač) kao iz poruge može zračiti i ljubav prema ljudima, u prvi plan stavlja etičko određenje humora. Prema njegovu mišljenju, šala ponekad ne šteti nesreću, ali humor nikad ne dira u nju. »U vremenima kad bijeda života ne može prikazati nikakvu protutežu, nema ni humora; jer bez radovanja životu i svijetu on ne može disati« – zaključuje Dessoir svoje objašnjenje suštine humora.⁸

Ovaj zaključak mogao bi se u prvi mah navesti kao potvrda ispravnosti Franićeve ocjene. Međutim, pri razmatranju komike ružnog Dessoir u stanovitom smislu proturječi samom sebi. Priznajući da se ružnoća (ako odstupa od norme)

pod određenim okolnostima preobražava u komiku i postaje izvor estetskog užitka, on kaže: »Nekada su vladari držali za svoje zabave idiote, patuljke, monstume. Svakako, jednim dijelom oni su nalazili zadovoljstvo u sudovima tih bi-jednih bića, u njihovim prigodnim dosjetkama slobodnim od svake dvorske prisile. Ali, drugim dijelom, zabavljala ih je sama grotesknost pojave. Djeca i primitivni ljudi smiju se još i danas pijanima, grbavima, sakatima.«⁹

Možda se u ovoj posljednjoj Dessoirovoj rečenici nalazi ključ za razumijevanje Kolarova humorističkog mehanizma u noveli **Svoga tijela gospodar**. Naime, ako prihvatimo činjenicu da pijanci i fizički defektne osobe djeluju groteskno (najčešće na osnovi zorne komike) i da im se djeca i primitivni ljudi smiju, tada se ne možemo složiti s Franićevim mišljenjem da je Kolar identificirao komično i tragično. »Pred licem iste pojave heraklitovac u nama često može plakati i demokritovac se smijati« – tvrdi Dessoir.¹⁰ Taj prividni paradoks nastaje zbog toga što između humora i tragike leži samo jedan prag. Budući da se u grotesknom najlakše otkriva potajno srodstvo komičnog i tragičnog – nastavlja svoje izlaganje Dessoir – ta srodnost može nerazvijene duhove razveseliti. Uživlje u grotesknom spoju tragike i komike besmisleno je sa stajališta uobičajene logike, ali ljude oslobađa od nužde koja vlada u stvarnosti. U prvom redu zato što je besmislenost povezana s komikom, koja može prirediti i »najživlje uživanje« bez duboke unutarnje radosti.

Poznato je da se gotovo sva djeca, osobito seoska, podsmijevaju ljudima koji imaju neke fizičke nedostatke. Pri tome vrijedi pravilo: što je sredina primitivnija i zaostaliya, podsmijeh se javlja u grubljim oblicima. Radi opravdanja takvog ponašanja mogla bi se navesti Freudova tvrdnja da djeci nedostaje osjećanja komičnog i da se smijeh u djetinjstvu javlja kao zlurada nadmoć (npr. kad se netko poklizne i padne). Međutim, ni odrasli ponekad u tome ne zaostaju za djecom. I oni vole grube šale, premda Freud misli da je njihov osjećaj komičnog neka vrst zamjene za izgubljeni dječji smijeh. Etienne Souriau uvjerljivo je dokazao da se shvaćanje komičnog bitno razlikuje kod obrazovanih i neobrazovanih ljudi. Otuda, prema njegovu mišljenju, i potječu različite gradacije smijeha, od »prostačkog« do »muzikalnog«. Među ostalim dokazima, to nam potvrđuje i bogatstvo sinonima kojima seljaci označuju hrome ljude (sakat, šepav, cotav, šantav, čopav, bangav i sl.).¹¹

Ova digresija o smijehu bila je potrebna radi toga da bi se jasnije odredili okviri vrednovanja u kojima Ante Franić ocjenjuje Kolarov humor. Očito je da se njegova ocjena temelji na osnovnom stajalištu kritičko-filozofske etike, koja inzistira na visokim moralnim normama u svim ljudskim postupcima i situacijama. Kolar, međutim, polazi s pozicija seljačke etike, u namjeri da pokaže kako njegovi junaci gledaju na moralne probleme. Da bi što uvjerljivije izrazio temeljne zaslade seljačke etike, on se vrlo umješno služi jednim postupkom koji bismo, u nedostatku adekvatnijeg izraza, mogli nazvati **imitativnom identifikacijom**. Taj postupak mu omogućuje da sve aspekte moralnog ponašanja svojih junama sagleda iz njihove perspektive a da pri tome intimno ne prihvaća i njihove etičke norme. Takva »lukava« i domišljata pozicija, s koje polazi u svojim prozama iz seoskog života, navela je Franića na pogrešan zaključak da je Kolar identificirao tragično i komično. Taj je zaključak samo prividno točan, jer se ne radi o identifikaciji nego o brisanju granica između dviju suprotnih kategorija. Brišući te granice, pisac je uvjerljivo prikazao apsurdnost čovjekova položaja u situacijama na koje ne može vlastitom voljom utjecati. Po tome će proza **Svoga tijela gospodar** i dalje ostati jedno od najznačajnijih literarnih ostvarenja hrvatske novelistike između dva rata.

I Kolarova literarna projekcija seljačke etike zaslužuje poseban osvrt. Ona nije zanimljiva samo kao sredstvo motivacije ponašanja i postupaka seoskih junaka već nam djelomično otkriva i profil pisca. Iz te projekcije vidi se da je Kolar aktivno angažiran u dodiru sa svojom okolinom i da stvaralački ispituje i promišlja, mada na izgled zauzima potpuno neutralnu poziciju objektivnog kroničara.

Iz dosadašnjeg izlaganja proizlazi da se od Franićevih primjedbi može uvjetno prihvatiti samo ona koja se odnosi na Škrebovu ocjenu Ivina karaktera. Polazeći s etičkog stajališta, Franić zamjera Škrebu što Ivin lik uzdiže do veličine pravog dramskog junaka, a Roža »raste uz Ivu do veličine drugoga junaka u drami«. Međutim, problem nije u tome tko je prvi ili drugi junak, već Škrebovo mišljenje da Ivin odnos prema Roži »ne proizlazi iz običnog prkosa, nego iz uvjerenja da svojim držanjem zastupa osnovne moralne vrijednosti među ljudima – iako on to ne bi mogao izraziti tako učeno«. ¹² Prije bi se moglo reći da glavni junak ne stvara tragikomičnu situaciju zbog vlastitog uvjerenja, kao što misli Škreb, već zbog svoje tvrdoglavosti i samovolje. Te slabosti mogu biti i smiješne i tragične, ovisno o posljedicama. Ivino ponašanje u braku tragično se odražava na sudbinu nesretne žene Rože, ali on sam nije u biti tragičan lik. Komika njegova položaja proizlazi iz krajnje neozbiljnog ponašanja u vrlo ozbiljnoj situaciji. Čitalac ili gledalac može razumjeti bizarnu situaciju u koju je Ivu dovela prisilna ženidba, ali ga ne može žaliti zbog neozbiljnosti. Stoga je Ivino ponašanje i smiješno i tragično.

U dramskom tekstu i filmskom scenariju Kolar je donekle izmijenio koncepciju Ivina lika. Učinilo mu se da njegovi postupci u noveli nisu dovoljno motivirani, pa je u drami i scenariju stavio težište na fizičku odvratnost prema Roži. Na taj način želio je zaoštriti antagonistički odnos među njima i moralnim razlozima objasniti ponašanje glavnog junaka. Međutim, filmski redatelj Hanžeković nije prihvatio tu koncepciju. Zbog toga je došao u sukob s Kolarom, koji ga je optuživao da od njegove tragikomedije želi napraviti libreto za operetu. Nakon prikazivanja filma pokazalo se da je Fedor Hanžeković imao pravo što nije odušao od socijalno-psihološke motivacije Ivina lika u noveli. Unutarnji prijelom u duši glavnog junaka nastaje iznenadnom pobunom protiv nametnutog braka. Taj njegov bunt pojavljuje se u neočekivano banalnom obliku. Stoga je učinak Ivina bračnog štrajka više komičan no tragičan.

BILJEŠKE

- ¹ *Peripetije jednog književnog motiva /Prilog autobiografiji/,* Sabrana djela Slavka Kolara, knj.5, Zagreb 1971, str. 73.
- ² Vlatko Pavletić, *Kako su stvarali književnici,* Zagreb 1956, str. 313-314.
- ³ Slavko Kolar, *Izraz,* god. VIII, knj. XVI, br. 10, Sarajevo 1964, str. 352-361.
- ⁴ Milan Kundera *danas,* Izbor, br.7, Zagreb 1978, str. 29.
- ⁵ Navedeni tekstovi objavljeni su u zbirci proza *Mi smo za pravicu,* Zagreb 1936.
- ⁶ *Neki strukturalno-stilski aspekti socijalno angažirane proze u hrvatskoj književnosti tridesetih godine,* Zbornik radova VII kongresa jugoslavenskih slavista u Beogradu 1972, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1972, str. 130-132.
- ⁷ *Svoga pera gospodar,* Zadarska revija, br. 6, Zadar 1965, str. 467.
- ⁸ *Estetika i opća nauka o umjetnosti,* Sarajevo 1963, str. 122.
- ⁹ Isto, str. 115.
- ¹⁰ Isto, str. 113.
- ¹¹ Etienne Souriau, *Smijeh promatran s estetskog stanovišta,* u knjizi: *Smijeh. Uvod u naučnu studiju o smijehu/zbornik radova/,* Zagreb 1961, str. 205-213.
- ¹² Slavko Kolar, *Svoga tela gospodar,* u knjizi: *Uvod u književnost,* Zagreb 1961, str. 657.

Summary

This paper deals with the subject of existential humor in the prose of Slavko Kolar in his thematic cycle on village life in the book **Mi smo za pravicu** (*We Want Our Rights*), Zagreb, 1936. In order to justify the use of the term »existential humor«, professor Čeklić searches for a foothold in Kierkegaard's opinion that the comical definition of existence »is founded on suffering as a basic situation of man«. Since Kolar depicts the social situation of the Croat peasant in the period between the two world wars in its negative aspect, he spontaneously expresses the existential essence of laughter and convincingly proves the authentic earnestness of the comical. The author of the text uses the syntagm »imitational identification«, so as to explain, on the example of his short story and drama **Svoga tela gospodar** (*Master of one's own body*), the pseudo indifference of the writer in describing the most tragic human situations. Such a narrative procedure enabled Kolar to observe all the aspects of moral behaviour from the perspective of his literary heroes and doing so, he intimately does not necessarily accept their ethical norms.

Translation by Slobodan Drenovac